

УДК 94 : 327.8 + 001.1

Мирончук О. А.

РОЛЬ НАУКОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ У РОЗВИТКУ І СТАБІЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто актуальні питання розвитку наукової дипломатії, особливості її провадження та вплив на генерування міжнародних ініціатив у глобалізованому світі. Використовуючи компаративну методологію, здійснено аналіз усталених у вітчизняному та зарубіжному дискурсі підходів до розуміння наукової дипломатії з урахуванням існуючої практики її застосування. Встановлено, що наукова дипломатія, як різновид публічної дипломатії, служить засобом просування і захисту національних інтересів держави, а також відіграє регулятивну роль у складній системі міжнародної взаємодії.

***Ключові слова:** наукова дипломатія, наукова співпраця, м'яка сила, наука в дипломатії, дипломатія для науки, наука для дипломатії.*

Мирончук Е. А. Роль научной дипломатии в развитии и стабилизации международных отношений в условиях глобализации. В статье рассмотрены актуальные вопросы развития научной дипломатии, особенности ее осуществления и влияние на генерирование международных инициатив в глобализированном мире. Используя компаративную методологию, осуществлен анализ сложившихся в отечественном и зарубежном дискурсе подходов к пониманию научной дипломатии с учетом существующей практики ее применения. Установлено, что научная дипломатия, как разновидность публичной дипломатии, служит средством продвижения и защиты национальных интересов государства, а также играет регулятивную роль в сложной системе международного взаимодействия.

Ключевые слова: научная дипломатия, научное сотрудничество, мягкая сила, наука в дипломатии, дипломатия для науки, наука для дипломатии.

Olena Myronchuk. The role of scientific diplomacy in the development and stabilization of international relations in a globalized world. The article deals with the actual issues of the development of scientific diplomacy, the features of its conduct and the impact on the generation of international initiatives in the context of globalization. Using the comparative methodology, an analysis of the approaches adopted in the domestic and foreign discourse to the understanding of scientific diplomacy was carried out, taking into account the existing practice of its application. It has been established that scientific diplomacy, as a kind of public diplomacy, serves as a means of promoting and protecting the national interests of the state, and also plays a regulatory role in a complex system of international cooperation.

Keywords: scientific diplomacy, scientific cooperation, soft power, science in diplomacy, diplomacy for science, science for diplomacy.

Домінуючими тенденціями сучасного суспільного розвитку є інтеграція інтелектуальних потенціалів та технологій. Сукупні зусилля вчених різних країн значно розширюють межі пізнання. Тенденція зростання міжнародного науково-технічного співробітництва є найбільш характерною ознакою сучасної науки і важливим інструментом її глобальної інтернаціоналізації.

Країни, які володіють достатнім науковим ресурсом, мають додаткові можливості для реалізації своїх інтересів як у межах окремих регіонів, так і в просторі світової політики загалом. Особливого значення тут набуває наукова дипломатія, яка, з одного боку, забезпечує національні інтереси держави через використання широкого спектру класичних і специфічних зовнішньополітичних дій, що визначають перспективи і статус держави на міжнародній арені, а з іншого – створює додаткові засоби протидії глобальним викликам сьогодення.

В умовах домінування глобалізаційних процесів та зростання взаємозалежності між країнами актуалізується значимість наукової компоненти в процесах світогосподарських трансформацій, яка обумовлює виникнення нових імпульсів дипломатизації міжнародних

відносин. Наявні науково-технічні зв'язки між країнами у просторі та часі змінюють цілі традиційної дипломатії, урізноманітнюючи її функції.

В наукових виданнях все частіше досліджуються специфічні різновиди дипломатії: економічна, торговельна, енергетична, соціальна, інформаційна, культурна тощо. Лише порівняно недавно предметом вітчизняного наукового дискурсу стала тема наукової дипломатії, щоправда в контексті концепції «м'якої сили», що розглядається в роботах М. Г. Капітоненка, О. В. Левченка, Ю. П. Мателешка, І. М. Ветринського.

Проблемам наукового виміру політики загалом, а також місця наукової дипломатії у сфері зовнішньої політики присвячено праці М. Д. Романової, С. В. Букалової, П. Беркмана, Р. Холта, В. Турекяна. Про зарубіжний досвід використання та впровадження наукової дипломатії йдеться в роботах М. В. Силантьєвої, О. М. Харитонової, Р. О. Райнхардта, К. А. Ібрагімової.

Попри те, що сучасні наукові дослідження у сфері міжнародних наукових відносин є досить багатограними, питанням міждержавної співпраці у формі наукової дипломатії, особливостей її провадження, удосконалення практики взаємоприйнятних політичних і економічних рішень країн через застосування наукової дипломатії у вітчизняному науковому дискурсі приділяється недостатньо уваги. Водночас ця проблематика актуалізується через нагальну потребу в посиленні наукової дипломатії у зовнішній політиці України внаслідок задекларованого курсу інтеграції до європейського та світового наукового простору.

Саме тому питання наукової дипломатії потребує комплексного вивчення як в розрізі його теоретичних аспектів, так і наявних світових практик, адаптивних до можливостей українських реалій. Тому метою статті є аналіз усталених у вітчизняному та зарубіжному дискурсі підходів до розуміння наукової дипломатії, а також з'ясування особливостей її провадження та впливу на генерування міжнародних ініціатив в умовах глобалізації.

Щоб зрозуміти практичну цінність застосування інструментарію наукової дипломатії у зовнішній політиці держави, доцільно розглянути сучасні теоретичні підходи до змістового наповнення поняття «наукова дипломатія» та її основних складових.

Під науковою дипломатією зазвичай розуміють використання наукового співробітництва між країнами для вирішення спільних проблем і побудови конструктивних міжнародних партнерств. Наукова

дипломатія стала загальним терміном для опису низки формальних або неформальних науково-технічних обмінів. Важливо зазначити, що не існує уніфікованого підходу до трактування чи визначення такої форми міжнародної взаємодії.

Напрями наукової дипломатії, що вже стали «класичними», – наукова інформаційна підтримка зовнішньої політики (наука в дипломатії – *science in diplomacy*); сприяння міжнародному науковому співробітництву (дипломатія для науки – *diplomacy for science*); використання наукового співробітництва для поліпшення відносин між країнами (наука для дипломатії – *science for diplomacy*) – були сформульовані в доповіді за підсумками конференції «Нові горизонти наукової дипломатії», організованій Американською асоціацією сприяння розвитку науки спільно з Королівським науковим товариством (Велика Британія) в червні 2009 р. [1].

До моменту виникнення поняття «наукова дипломатія» подібні ініціативи в США часто називали «розумною силою» або «м'якою силою». Термін «м'яка сила» запровадив у 1990 р. професор Гарвардського університету Джозеф Най у своїй книзі «Покликаний до лідерства: змінювана природа американської могутності», під яким розуміється здатність держави домагатися своїх цілей за рахунок привабливості власної культури, суспільно-політичних цінностей – на протипагу «жорсткій силі», ґрунтованій на військовому і економічному тиску [2].

У 2017 р. радники з питань науки міністрів закордонних справ США, Нової Зеландії, Великої Британії та Японії сформулювали поняття наукової дипломатії як дій, спрямованих на безпосереднє просування національних потреб країни; дій, спрямованих на вирішення транскордонних інтересів; дій, спрямованих на задоволення глобальних потреб та завдань [3].

Під науковою дипломатією розуміють сьогодні також глобальний сервіс, який повинен використовувати наукове співробітництво між народами задля вирішення спільних проблем та для створення конструктивних міжнародних партнерських відносин [4].

Пол Беркман, який займається вивченням наукової дипломатії, вважає, що довіра і успішна взаємодія серед вчених різних країн спричиняє виникнення хвилеподібного «ефекту доброї волі», а наукова дипломатія пропонує унікальну можливість для побудови спільного майбутнього [5].

Окреслюючи змістове навантаження наукової дипломатії, окремі дослідники, наприклад, М. Д. Романова [6, с. 42] правильно зазначають,

що це поняття містить усі ознаки класичної дипломатії, будучи одним з основних засобів реалізації завдань і цілей зовнішньої політики держави. Разом з тим, наукова дипломатія наділена й специфічними рисами, відображаючи тісну взаємодію зовнішньополітичних державних структур з науковими організаціями та установами, їхню активну роль на міжнародній арені в статусі самостійних акторів. У цьому разі їх сприймають не лише як інструменти провадження зовнішньої політики держави, а й як засоби регулювання міжнародних відносин.

Виокремлюючи певні особливості дипломатичної діяльності в науковій сфері, слід пов'язувати це питання з безпековим фактором, оскільки національна безпека держави значною мірою залежить від її інтелектуального та науково-технічного потенціалу.

Провідні наукові організації, які реалізують стратегічні для національних інтересів держави цілі у науково-технічній сфері, спільно з фаховими дипломатами закладають основу для реалізації наукової політики держави на міжнародній арені. Архітектура такої політики залежить від співпраці дипломатичних структур та наукових установ і центрів у сферах обміну науково-технічною інформацією, здійснення спільних досліджень, аналітичної роботи, реалізації спільних наукових програм тощо.

Отже, наукова дипломатія набуває все більшого значення для вирішення глобальних проблем, працюючи над реалізацією двох груп завдань – класичних і новітніх, зумовлених як динамізмом науково-технічного прогресу у ХХІ ст., так і наявними викликами та потенційними загрозами.

Наука як інструмент дипломатії та одна зі складових «м'якої сили» використовувалася протягом кількох десятиліть в багатьох країнах світу. Значний досвід застосування «м'якої сили» напрацьований провідними країнами світу, зокрема, США, Європейським Союзом, Китаєм та Росією.

Одним з перших починань у цьому напрямі було створення в 1931 р. Міжнародної ради наукових союзів, сьогодні – «Міжнародна наукова рада» (International Science Council, ISC), – ресурси та інструменти якої спрямовані на розвиток наукових розв'язань світових проблем. Фундаментальним принципом Міжнародної ради з науки є універсальність науки, який підтверджує право і свободу вчених об'єднуватися в міжнародній науковій діяльності безвідносно до таких факторів, як етнічна приналежність, релігія, громадянство, мова, політичні переконання тощо.

Яскравим прикладом ефективності та дієвості інструментів наукової дипломатії є цивільні наукові обміни між США і Радянським Союзом протягом усього періоду холодної війни та заснування Фонду цивільних досліджень і розвитку США (U.S. Civilian Research & Development Foundation, CRDF), пізніше CRDF Global – приватної некомерційної організації, створеної спочатку для сприяння двосторонньому співробітництву між США і новими незалежними державами колишнього Радянського Союзу. CRDF Global і сьогодні продовжує практику наукової дипломатії в своїй роботі з просування наукової дипломатії шляхом проведення конференцій, круглих столів та наукових програм.

Іншим прикладом наукової дипломатії може слугувати Європейська організація з ядерних досліджень (European Organization for Nuclear Research, CERN) – міжнародний дослідницький центр європейської спільноти, найбільша у світі лабораторія фізики високих енергій. До складу цієї впливової міжнародної організації входять 23 держави-члени, 5 держав-асоційованих членів, серед яких і Україна, а також країни, що мають статус спостерігача. Загалом до діяльності CERN у тій чи іншій формі залучені біля 80 країн. Сьогодні на експериментальному обладнанні CERN працює близько 12000 дослідників із більш ніж 600 наукових центрів і університетів – це половина всіх фізиків-дослідників мікросвіту.

Маніфест Рассела-Ейнштейна – антивоєнний заклик, написаний Альбертом Ейнштейном та Бертраном Расселом і підписаний одинадцятьма видатними вченими в 1955 р., став початком зародження Пагуошського руху учених за мир, роззброєння та міжнародну безпеку, за запобігання світової термоядерної війни та наукову співпрацю. Участь у цьому русі провідних вчених світу змушує уряди держав дослухатися до їх думки, а заходи, які пропонуються його учасниками у справі підтримання миру, знаходять відображення в офіційних міжнародних домовленостях.

Наукова дипломатія отримала потужного поштовху до розвитку після закінчення холодної війни з ряду причин. По-перше, країни стали активніше конкурувати за рахунок «м'якої сили»; по-друге, посилилася необхідність знаходити рішення у відповідь на глобальні виклики, пов'язані з питаннями клімату, безпеки, охорони здоров'я; і, по-третє, значно зріс вплив недержавних акторів в реалізації зовнішньої і внутрішньої політики, куди ми відносимо й наукову спільноту.

Сьогодні активну діяльність у сфері наукової дипломатії здійснює Американська асоціація сприяння розвитку науки (The American

Association for the Advancement of Science, AAAS) – міжнародна некомерційна організація, зусилля якої спрямовані на сприяння співробітництву між ученими, захисту свободи досліджень, заохочення наукової відповідальності, а також підтримки освіти і науки. Асоціація є потужним науковим співтовариством і видавцем відомого наукового журналу «Science» із щотижневим тиражем понад сто тисяч примірників. На базі асоціації діє Центр дипломатії науки, метою якого є використання науки і наукового співробітництва з метою сприяння міжнародному взаєморозумінню.

Кожна країна виробила свою систему провадження і функціонування наукової дипломатії. Особливий інтерес для України становить європейський досвід використання інструментарію наукової дипломатії з огляду на активізацію євроінтеграційного курсу України, зокрема й до спільного дослідницького простору, а також з огляду на те, що ЄС є активним учасником та донором сьогоднішніх реформ в Україні, значна частина котрих має безпосередній стосунок до наукової сфери.

Наукова співпраця розглядається Європейським Союзом як спосіб розвитку різноманітних зв'язків (людських, політичних, бізнес-орієнтованих) і підтримки їх у тих випадках, коли інші види прямих відносин є проблематичними, а також як спосіб здійснення дипломатії «паралельними засобами» [7].

Наукова дипломатія є важливою складовою європейської дипломатії передусім з огляду на те, що наукові обміни створюють можливості для підвищення обізнаності серед наукової спільноти в третіх країнах про цінності, бачення та пріоритети ЄС. На посилення зовнішнього виміру наукової та дослідницької політики, а також розробки справжньої та амбітної дипломатії науки спрямована діяльність Європейської служби зовнішніх дій (The European External Action Service, EEAS), що є дипломатичною службою Європейського Союзу. Принципи наукової дипломатії закладені також в основі програми «Горизонт 2020» – найбільшої програми Європейського Союзу, спрямованої на фінансування досліджень та інноваційних розробок.

Офіційні документи Єврокомісії передбачають, що наукова дипломатія використовуватиме міжнародне співробітництво в галузі досліджень та інновацій як інструмент м'якої сили та механізм для поліпшення відносин з ключовими країнами та регіонами, а стабільні міжнародні відносини, в свою чергу, сприятимуть ефективній співпраці в галузі досліджень та інновацій [8].

Концептуальне розширення визначення та застосування наукової дипломатії збігається в часі із зростаючим розумінням того, що наука і техніка лежать в основі багатьох проблем і можливостей, з якими стикаються сучасні суспільства, чи то в якості рушійної сили, чи то – потенційного рішення.

На першій глобальній нараді з наукової дипломатії «Наукова дипломатія ЄС на період після 2020 року», що відбулася в грудні 2018 р. у Мадриді, була підписана «Мадридська декларація про наукову дипломатію», яка спрямована на необхідність зміцнення стратегій і практики наукової дипломатії у всьому світі для підтримки універсальних наукових і демократичних цінностей.

Наукова дипломатія в контексті цієї Декларації розглядається як ряд практик на стику науки, техніки і зовнішньої політики: більш чіткі стратегії наукової дипломатії на національному та наднаціональному рівнях дозволять забезпечити більш ефективне узгодження інтересів і більш ефективну координацію ресурсів [9].

Економічна, політична і релігійна «турбулентність», яку переживає сьогодні сучасний світ, висуває нові вимоги перед науковою дипломатією. Адже, як зазначав колишній Генеральний секретар ООН (1997-2006) Кофі Аннан, «95% нової науки в світі створюється в країнах, де проживає всього одна п'ята населення світу» [10].

З іншого боку, існуючі сьогодні ризики пов'язуються також зі стимулюванням трансферу не лише нових, але й застарілих технологій до країн, де їх використання поки що є економічно доцільним [11, с. 25]. Тому одним з актуальних завдань наукової дипломатії є підтримка нових наукових спільнот тих країн, що знаходяться в процесі побудови власного наукового потенціалу.

Наукова дипломатія покликана допомогти усвідомити сучасні тенденції і зрозуміти проблеми, що стоять на шляху прогресу, а це, у свою чергу, потребує більшого визнання наукових рушійних сил нової дипломатії [12].

Спеціалісти у галузі наукової дипломатії переконані, що країни повинні використовувати одну зі своїх найкращих валют – науку – для реалізації цілей зовнішньої політики, а термін «scientopolitics» повинен стати частиною лексики дипломатії [10]. Ще у 1999 р. Національна академія наук США прийшла до висновку, що тринадцять з шістнадцяти цілей зовнішньої політики США пов'язані з наукою та технологіями [13].

У впливових наукових журналах з високим імпаکت-фактором сьогодні нормою є статті з міжнародним співавторством. Так, у

науковому журналі «Science», який разом з «Nature» вважається одним з найпрестижніших для публікації результатів досліджень з усіх галузей науки, статті у співавторстві з міжнародними співавторами стали нормою – вони становлять майже 60 відсотків усіх публікацій. У 1992 р. цей показник складав трохи менше 20 відсотків [12].

Наукова дипломатія – новий і прогресивний напрям розвитку системи міжнародних відносин. Розвиток механізмів наукової дипломатії як різновиду публічної дипломатії має стати одним з елементів державної науково-технічної політики нашої країни. Завдання розвитку української науки мають передбачати формування такої моделі міжнародного науково-технічного співробітництва та міжнародної інтеграції в галузі досліджень і технологічного розвитку, яка дозволяє захистити ідентичність вітчизняної наукової сфери та державні інтереси в умовах інтернаціоналізації науки і підвищити ефективність української науки за рахунок взаємовигідної міжнародної взаємодії.

Для нашої країни розвиток наукової дипломатії з огляду на значний науковий потенціал є надзвичайно перспективним напрямом діяльності суспільства, що потребує більш активного пропагування можливостей наукового потенціалу України та активізації роботи з популяризації української науки; залучення міжнародних фондів для реалізації наукових проектів; посилення програм академічної мобільності – обміну вченими та спеціалістами, особливо молодими науковцями та студентами; створення центрів передового досвіду та умов для повноправної участі вітчизняних науковців у міжнародних проектах; розробки послідовної і всеосяжної, а не фрагментарної політики в галузі наукової дипломатії.

Розвиваючи інститут наукової дипломатії, надзвичайно важливо дотримати баланс взаємодії наукової і політичної складових, не допускати застосування політичних інструментів в науковій сфері. Також вкрай важливо, щоб наукові та дипломатичні цілі залишалися прозорими задля уникнення маніпулювання наукою в політичних цілях і недопущення політизації науки.

Консолідовані зусилля профільних державних інституцій, наукових установ та товариств, інших зацікавлених акторів задля реалізації чітко визначених зовнішньополітичних пріоритетів наукової сфери дадуть змогу досягти кількох важливих цілей, зокрема, стати частиною єдиного європейського наукового простору, просувати наукові інтереси України в геополітичній площині та розвивати внутрішній науковий потенціал.

Використані джерела та література:

1. New frontiers in science diplomacy. London: Royal Society and the American Association for the Advancement of Science, 2010. 32 p. [Електронний ресурс]. URL: <http://royalsociety.org/policy/publications/2010/new-frontiers-science-diplomacy> (дата звернення 18.05. 2019)
2. Nye Joseph. Bound to lead: the changing nature of American power. NY.: Basic Books, 1991. 336 p.
3. Gluckman P. D, Turekian V., Grimes R. W, Kishi T. Science diplomacy: a pragmatic perspective from the inside, Science & Diplomacy. Vol. 6. No. 4 (December 2017). [Електронний ресурс]. URL: <http://www.sciencediplomacy.org/article/2018/pragmatic-perspective> (дата звернення 18.05. 2019)
4. Fedoroff N. V. Science diplomacy in the 21st century, Cell. Vol. 136. issue 1. 2009. January 9. P. 9-11. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.cell.com/action/showPdf?pii=S0092-8674%2808%2901636-X> (дата звернення 18.05. 2019)
5. Berkman P. A. Could science diplomacy be the key to stabilizing international relations? The Conversation US. 2018. June 12. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/could-science-diplomacy-be-the-key-to-stabilizing-international-relations/?redirect=1> (дата звернення 18.05. 2019)
6. Романова М. Д. Научная дипломатия: измерения и практики [Електронний ресурс] // Наука. Инновации. Образование. 2017. №1 (23). С. 38-52. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nauchnaya-diplomatiya-izmereniya-i-praktiki> (дата звернення: 24.04.2019)
7. Science diplomacy [Електронний ресурс]. URL: https://eeas.europa.eu/topics/science-diplomacy/41/science-diplomacy_en (дата звернення 18.05.2019)
8. Enhancing and focusing EU international cooperation in research and innovation: A strategic approach [Електронний ресурс]. URL: https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/com_2012_497_communication_from_commission_to_inst_en.pdf (дата звернення 30.04. 2019)
9. The Madrid declaration on science diplomacy [Електронний ресурс]. URL: <https://www.s4d4c.eu/s4d4c-1st-global-meeting/the-madrid-declaration-on-science-diplomacy/> (дата звернення 08.05. 2019)
10. Zewail Ahmed H. Science in diplomacy, Cell. Vol. 141. issue 2. 2010. April 16. P. 204-207. [Електронний ресурс] URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0092867410003764>
11. Бохан А. Інтегратори екологічної дипломатії // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. 2016. № 5 (109). С. 19-30.
12. Holt Rush. Scientific drivers for diplomacy, Science & Diplomacy. Vol. 4. No. 2 (June 2015) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.sciencediplomacy.org/perspective/2015/scientific-drivers-for-diplomacy> (дата звернення 08.05.2019)
13. Turekian Vaughan, Neureiter Norman. Science and diplomacy: the past as prologue, Science & Diplomacy, Vol. 1. No. 1 (March 2012) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.sciencediplomacy.org/editorial/2012/science-and-diplomacy> (дата звернення 08.05. 2019)